

DAVOR DUKIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb
ddukic@ffzg.hr

IŠČITAVANJE SRDŽBE I STRAHA U HRVATSKOJ ANTITURSKOJ EPICI XVI. STOLJEĆA

U radu se analizira reprezentiranje srdžbe i straha u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća. Temeljni istraživački korpus čine dva duža autorska epska djela (B. Karnarutić, A. Bratosaljić Sasin) te šest anonimnih epskih pjesama, dok u širi korpus za komparativnu analizu ulaze i druga hrvatska epska djela svjetovne tematike iz istog vremena te tri kanonska epa od 16. do 19. st. (M. Marulić, I. Gundulić, I. Mažuranić). Analiza se usredotočuje na četiri razine iskazivanja straha i srdžbe: 1) izravno imenovanje; 2) perifrastično označavanje; 3) opisivanje; 4) prešućivanje ili zamjena drugim emocijama. Rasprava pruža uvid u dio emocionalnog vokabulara analiziranih tekstova te promišlja značenje dviju emocija u epskom diskursu XVI. stoljeća, ali i u cjelokupnoj književnoj kulturi tog razdoblja.

1. *Analitički okvir* 2. *Analiza epskog korpusa* 3. *Zaključak i daljnji istraživački vidici.*

1. Analitički okvir

1.1. Polazišta

Iskazivanje emocija i poimanje emocija ključni su pojmovi projekta čiji je sastavni dio ovaj prilog.¹ Prvi upućuje na interes za vokabular (riječi i fraze) te ekspresivni (stilski) aspekt tematizacije emocija u tekstu, dok drugi asocira zanimanje za unutartekstne kognitivne aspekte iskazane emocionalnosti, dakle

¹ Osnovne postavke ovog teksta imao sam priliku izložiti na "Renesansnom četvrtku" na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, 7. travnja 2011, što je zasigurno rezultiralo nekim terminološkim i metodološkim poboljšanjima. Za to zahvalnost dugujem najprije kolegama Jasenki Gudelj i Nevenu Jovanoviću, vrijednim organizatorima te neformalne razmjene renesansnih znanja, te drugim kolegama koji su moje izlaganje popratili korisnim kritičkim primjedbama: Dunji Fališevac, Tomislavu Bogdanu, Dolores Grmači, Snježani Husić, Amiru Kapetanoviću, Dragi Roksandiću, Zrinki Blažević. Dolores Grmača pročitala je predzadnju verziju ovog rada te uputila mnoštvo lucidnih i visokostručnih savjeta, osobito iz područja teološkog razumijevanja emocija. Nažalost, njezine napatke, jer bi to prelazilo granice mojih snaga i raspoloživog vremena, nisam mogao u cijelosti slijediti. U tom smislu ostao sam joj dužan.

za njezino svojevrsno samorazumijevanje. Ipak, do te se druge razine ne dolazi bez interpretativnog prelaženja granica pojedinačnog teksta, bez barem djelomične realizacije načelne dvostupanjske kontekstualizacije, i to najprije komparacijom unutar istog niza tekstova (žanra, tipa književnog diskurza), a zatim i povezivanjem u mrežu tematski srodnih tekstova (emocionalni diskurz). Pritom, ovisno o oštini i vidnom polju, u svakom od tih analitičkih postupaka može dominirati sinkronijski ili dijakronijski analitičarev pogled.

U okviru humanističkih znanosti može se zamisliti nekoliko disciplinarnih pristupa emocijama. Lingvističko-filološki pristup u širem smislu fokusirao bi se na iskazivanje emocija svojstveno određenom povijesnom periodu, pretpostavljajući stanovitu pravilnost u povijesnim promjenama ili barem njihovu opisivost.² Tematološki pristup, a ovdje bismo ga smjeli uzdići na razinu tradicionalnog književnoznanstvenog pristupa, motrio bi emociju kao karakterističnu temu/motiv te se zanimao za njezinu ulogu u strukturi djela ili žanra, ili za njezin status (značenje) u književnom razdoblju.³ Najvećim dijelom ova će rasprava ostati u tim okvirima. Pristup komplementaran književnoznanstvenoj tematologiji lako je zamisliv i u području povijesti umjetnosti, u analizi ikonografskih obilježja i semantike likovno reprezentirane emocionalnosti. U historijskoj su znanosti emocije, pored različitih oblika misaonosti, zapravo središnji predmet istraživanja povijesti mentaliteta, istraživačke paradigme čije se ime u posljednjim dvama desetljećima rijetko zaziva, ali čije ideje i ciljeve mnogi šutke i dalje preuzimaju. Moglo bi se možda reći kako i danas u svakom istraživaču emocija u humanističkim znanostima čuči ambicija povjesničara mentaliteta. Kako se kroz povijest poimaju emocije, kakav je njihov status u svjetonazorima (ideologijama) nekog razdoblja, osjećaju li ljudi, potaknuti istim ili sličnim stimulima, različito u različitim vremenima – pitanja su koja je teško izbjeći, čak i kad se prešućuju.⁴ Uostalom, i premda bi se niz disciplinarnih inte-

² Za našu problematiku vrlo značajan tekst urednika ovog zbornika izvrstan je primjer takva pristupa, koji, s osloncem na kognitivnu lingvistiku, nastoji uspostaviti imanentno tumačenje inskripcija emocionalnosti u pjesnički tekst; v. Kapetanović 2009. Spoznajni je doseg te rasprave trojak: autor uspostavlja/rekonstruira niz pojmovnih metafora prisutnih u analiziranom korpusu (LJUBAV JE RAT, SUŽANSTVO, VATRA, BOLEST, LUDILO, ČAROLIJA, POSIEDOVANJE, RAZMJENA, PUTOVANJE); sastavlja popis njima pripadajućeg leksika te upućuje na njihovu dijakronijsku protežnost.

³ Usp. Wolpers 1993: 86. Taj anglist sa Sveučilišta u Göttingenu i *spiritus movens* najsvustavnijih tematoloških istraživanja u novije vrijeme, svrstava emocije u kategoriju motiva svijesti (*Bewusstseinsmotive*). Preostale su kategorije njegove klasifikacije motiva: situacijski, događajni, figuralni, mjesni, predmetni i vremenski motivi. O tematološkim istraživanjima na projektu Akademije znanosti u Göttingenu v. Wolpers 2002.

⁴ Za ovu su problematiku, s obzirom na predmetno-vremensko fokusiranje, posebno važni radovi Jeana Delumeaua, koji su u našoj znanstvenoj sredini, zahvaljujući srpskim prijevodima, bili razmjerno brzo i plodotvorno recipirani. V. Delimo 1986. i Delimo 1987.

resa za emocije u humanistici zasigurno mogao produžiti, teško bi bilo danas zamisliti ijedan spoznajno relevantan rad koji bi u cijelosti pripadao samo jednom disciplinarnom pristupu.

No, emocije nisu, naravno, primarno područje interesa humanističkih disciplina, već psihologije, znanosti s prirodnoznanstvenim pretenzijama, ali institucionalno uglavnom smještenom u okružje društvenih znanosti. Humanistički pristupi psihologiju ne mogu ignorirati, posebice kad je riječ o imenovanju, definiciji ili klasifikaciji promatranih emocija. No, moderna psihologija, vođena eksperimentalnim istraživanjima i interesom za individu, ne pokazuje zanimanje za povijesne aspekte svog predmeta – povijesno i kolektivno pripadaju onoj etapi povijesti psihologije, poznatoj uglavnom pod njemačkim pojmom *Völkerpsychologie*, kojom se ta znanost povodavno ne ponosi.

Čini se tako da ni psihologijske teorije o prirodi emocija i njihovom klasificiranju nisu odveć važne u humanističkim istraživanjima. Vrijedi to već za jednu od temeljnih psihologijskih teorijskih distinkcija, za razliku između somatske teorije (W. James, C. Lange), prema kojoj tjelesna reakcija na percipirani događaj izaziva emociju, a ne obrnuto, te kognitivnih teorija (M. B. Arnold, R. Lazarus i dr.), koje ističu važnost mišljenja, vrijednosnih procjena i socijalnih stavova pri pojavi i oblikovanju emocija. Problem izvora emocija ovo istraživanje zaobilazi – u tumačenju njihova kulturnog značenja ono je bliže kognitivistima, ali u iskazivanju emocija očekuje se i opisivanje somatskih reakcija. Ni psihologijska razlikovanja složenosti emocija (jednostavne/složene emocije), niti finije razlikovanje psihičkih pojava iz polja emocionalnosti prema kriterijima intenziteta i duljine (emocija/osjećaj/afekt/raspoloženje) ne čine se osobito produktivnima kad je u pitanju istraživački interes humanističkih disciplina – oni mogu biti tek pomoćna sredstva u tumačenju ili formalnom opisu. Za takva/ovakva istraživanja važna su naprosto ona emocionalna stanja koja imaju izražen aksiološki kulturni potencijal, koja su djelatna u oblikovanju kulturnih vrednota, kao što su, primjerice, pored ovdje apostrofiranih straha i srdžbe, još i radost, tuga, čežnja, prijezir, osjećaj krivnje, melankolija i sl. Drugim riječima, važno je ono za čime bi, pretpostavlja se, posegnula i povijest mentaliteta.

1.2. Građa i predmet

Atribut *hrvatska* u naslovu ovog priloga odnosi se, naravno, na hrvatske idiome, tj. hrvatske književne jezike XVI. stoljeća. Termin *antiturska epika* najsazetije određuje istraživačku građu – riječ je, dakle, o naraciji u stihu na teme kršćansko-osmanlijskih sukoba. Temeljni istraživački

korpus čine dva duža epska teksta: *Vazetje Sigeta grada* zadarskog pisca Barne Karnarutića⁵ i *Razboji od Turaka* dubrovačko-stonskog pjesnika Antuna Bratosaljića Sasina⁶, te šest anonimnih epskih pjesama različite duljine o ratnim i političkim događajima XVI. stoljeća: *Razboj i tužba kralja ugarskoga o Mohačkoj bitci 1526*,⁷ *Pisam od Malte* o neuspjeloj osmanskoj opsadi otoka 1565,⁸ *Pjesma o Sigetu* o istom događaju, kao i Karnarutićevo *Vazetje*,⁹ *Od Siska grada versi od boja* o Sisačkoj bitci 1593,¹⁰ *Govorenje od vojske od Janoka* o turskom osvajanju Győra 1594. i habsburškom ponovnom zauzeću te ugarske utvrde 1598. godine¹¹ te *Boj ili vazetje od Klisa* o kratkotrajnom kršćanskom preotimanju Klisa od Osmanlija 1596.¹² U širi istraživački korpus, kao građa za komparativna zaključivanja, ušli su i

⁵ Karnarutićev ep o Sigetskoj bitci 1566. objavljen je u Veneciji 1584. godine, a u moderno doba još četiri puta (1866, 1968, 1971, 2002). Djelo je pisano čakavskim jezikom, sastoji se od četiri pjevanja s ukupno 1056 dvanaesteraca s dvostrukom rimom.

⁶ U djelu se opjevavaju neki događaji iz prvih dviju godina austro-turskog Dugog rata (1593–1606), točnije od bitke kod Siska u lipnju 1593. do pada ugarske utvrde Győr u turske ruke u studenom 1594. Pisano je jezikom dubrovačke književnosti, ima devet pjevanja (u autorovoj terminologiji “razboja”) nejednolike duljine s ukupno 1820 stihova, od kojih su prva 82 dvanaesterci s dvostrukom rimom, a svi ostali osmerci organizirani u katrene. Objavljeno je samo jednom, i to u ediciji *Stari pisci hrvatski* (knj. XVI/1888).

⁷ Objavio Franjo Fancev u *Nastavnom vjesniku* XLIII (1934–1935) prema rukopisu crkve sv. Ivana u Trogiru, koji priređivač datira u posljednja desetljeća XVI. stoljeća. Pjesma je pisana čakavskim jezikom i ima 336 dvanaesteraca s dvostrukom rimom.

⁸ U ranonovovjekovnom razdoblju pjesma je objavljena triput (*Skazovanje od čudnovate rati, ka je bila pod Maltom, a za njom nasliduje rat od Klisa*, Venecija 1655, 1699. i 1724), a u moderno ju je doba, pod pogrešnom pretpostavkom da je njezin autor Ivan Tanzlinger-Zanotti, priredio Šime Urlić u *Gradi za povijest književnosti hrvatske VI/1907* (s ispravicima u istoj publikaciji IX/1920). Pjesma je pisana čakavskim jezikom, a sadrži 526 parno rimovanih osmeraca raspoređenih u oktave.

⁹ To je jedini kajkavski tekst u analiziranom korpusu. Nalazi se u *Prekmurskoj pjesmarici* s kraja XVI. stoljeća. Riječ je zapravo o kraćem epu sastavljenom od četiriju pjevanja. Nedostaje mu početak s naslovom (naslov *Pjesma o Sigetu* je redaktorski!) i središnji dio četvrtog pjevanja. Sačuvani dijelovi obuhvaćaju 377 nepravilnih stihova s tendencijom prema metričkoj strukturi 6/6 i 5/6, a organizirani su u nerimovane katrene. Tekst je priredila Olga Šojat za ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (knj. 15/1, 1977).

¹⁰ To je najkraća pjesma u ovom korpusu: obuhvaća samo 66 stihova, mahom nepravilnih, dvočlanih, s tendencijom prema dvostrukom rimovanom dvanaestercu. Jezik pjesme je ikavsko-štokavski, njezin priređivač, Franjo Fancev, sumnja da bi možda mogla biti djelo kakva bosanskog franjevca oko 1600. godine (*Grada za povijest književnosti hrvatske 8/1916*, 56–58).

¹¹ Pjesma se nalazi u istom rukopisu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu kao i pjesma o bitci kod Siska (R 3359), i nju je u istom broju *Grade* priredio F. Fancev. Jezik pjesme ima izraženije štokavske crte i više ijekavskih oblika nego pjesma o Sisku. Pjesma ima 261 stih nejednake duljine, s prevagom osmeraca, tendencija prema rimi izražena je, ali uz čestu pojavu nagomilane rime.

¹² Pjesma je i u ranom novovjekovlju i u moderno doba uvijek objavljivanja zajedno s *Pismom od Malte*, i ona je pisana čakavskim jezikom, ali drugim metrom: sadrži 178 dvanaesteraca s dvostrukom rimom.

drugi hrvatski tekstovi svjetovne i biblijske epike te političkog pjesništva XVI. stoljeća: Marulićeva *Historija od Suzane*, Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, Vetranovićeve političke pjesme (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*, *Pjesanca slavi carevoj*, *Tužba grada Budima*, *Pjesanca u vrijeme od pošljice*, *Pjesanca Latinom*, *Pjesanca moru*, *Orlača riđanka rečeno u Blatu ribarom*, *Orlača riđanka Peraštu govori*, *Pjesanca vrhu očenaša* i *Orlača riđanka Kotoru govori pronostik*) te Karnarutićeva *Izvarsita ljubav i napokom nemila i nesrićna smrt Pirama i Tižbe*. Barem djelomičan dijakronijski uvid osiguran je usporedbama s kanonskim epskim djelima, od kojih je jedno starije (Marulićeva *Judita*), a dva mlađa (Gundulićev *Osman* i Mažuranićeva *Smrt Smail-age Čengića*) od temeljnog istraživačkog korpusa.¹³ S obzirom na to da hrvatska srednjovjekovna književna kultura ne sadržava naraciju u stihu na svjetovne teme, ovdje istraženi korpus obuhvaća početke hrvatskog svjetovnog, ratno-političkog pjesničkog diskursa.

Odabir srdžbe i straha kao predmeta istraživanja intuitivno se može činiti samorazumljivim kad je u pitanju svjetovna epika o ratnim/političkim sukobima. Imajući u vidu njezinu aktantsku i semantičku rascijepljenost na dva sukobljena tabora, srdžba i strah kao pomiješane emocije jednog aktanta prije se mogu očekivati u poziciji nemoćne žrtve ili gubitnika nego u poziciji moćnog napadača i pobjednika. Još manje iznenađenja može biti u slučaju njihove razdvojene distribucije: srdžba je pokretač akcije usmjerene *naprijed* (napada ili protunapada), strah paralizira svog posjednika ili ga tjera na akciju usmjerenu *natrag* (u bijeg). Kao svojevrsni uranjeni zaključak može se najaviti da će analiza pokazati kako su strah i srdžba dvije od triju temeljnih emocija hrvatske antiturske epike XVI. stoljeća, koje tvore svojevrsni minisustav.

1.3. Analitička pitanja

Riječ *iščitavanje* u naslovu ovog rada upućuje na hermeneutički postupak koji polazi od analize teksta, točnije, od njegovih formalnih aspekata. U analizi svakog fikcionalnog teksta, posebice epskog i dramskog, potrebno je postaviti pitanje – *tko govori?*, ili u ovom istraživanju – *tko iskazuje emocije?* Kad je riječ o korpusu povijesno-ratne epike važna su dva reda distinkcija: razlikovanje glasa pripovjedača od glasa likova te unutar potonjeg razlikovanje glasova aksiološki povlaštenog kolektiviteta (Mi-tabor)

¹³ Istraživanje je znatno olakšano dostupnošću gotovo svih izvora u digitalnom obliku: u ediciji *Klasici hrvatske književnosti* naklade Bulaja iz Zagreba te u *Digitalnoj zbirci HAZU-a* (<http://dizbi.hazu.hr/?sitetext=111>).

od njemu suprotstavljenog (Oni-tabor). Rabeći Doleželov koncept *autentizirajućeg autoriteta*, moglo bi se reći kako autoritet opada upravo u redoslijedu: pripovjedač – Mi-tabor – Oni-tabor.¹⁴

Sljedeće formalno-analitičko pitanje glasi *na koga se iskaz o emociji odnosi? (tko se atribuirá?, kome se iskazana emocija pripisuje?)*. Prema naznačenoj klasifikaciji glasova epskog teksta, otvara se šest mogućnosti (tri iskazna subjekta o dva objekta): pripovjedač o Mi-taboru, pripovjedač o Oni-taboru, Mi-tabor o Oni-taboru, Mi-tabor o Mi-taboru, Oni-tabor o Mi-taboru, Oni-tabor o Oni-taboru. (Pritom, naravno, objekt može biti u singularu ili pluralu.) Fokalizacijska mogućnost “pripovjedač o pripovjedaču” ne javlja se u našem korpusu, premda je i ona – kao svojevrsna lirizacija epskog teksta – teoretski moguća. Doduše, takav postupak doveo bi u pitanje ulogu pripovjedača kao “objektivnog posrednika” informacija te bitno smanjio njegov autentizirajući autoritet.

S obzirom na to da svi tekstovi užeg istraživačkog korpusa tematiziraju kršćansko-turske sukobe, rabiće se ove kratice: za pripovjedača P, za Mi-tabor K, a za Oni-tabor T. Sasinovi *Razboji od Turaka* nemaju klasičnog epskog pripovjedača, već tu funkciju pokrivaju dobro obaviještena Vila i radoznali stari Sas, pjesnikov *alter ego*. Međutim, kako sve informacije o kršćansko-turskim sukobima pristižu od Vile, koja se sama ne upliće u ratna zbivanja, i njezin se glas formalno ne razlikuje od glasa bezimenog pripovjedača, pa se i on označava znakom P. Poseban je slučaj pjesma *Razboj i tužba kralja ugarskoga* – poslije uvodnih 20 stihova u kojima se u obliku kolektivne kršćanske molitve najavljuje tema pjesme, slijedi sama tužaljka, u kojoj je kralj Ludovik jedini iskazni subjekt, ali usto i aktivan sudionik prikazanih zbivanja, pa se dosljedno izloženim kriterijima njegov glas mora smatrati glasom kršćanskog, Mi-tabora (K).

Treće i posljednje pitanje u ovoj analizi jest *kako se emocija iskazuje*. Predlaže se, prema tipovima značenjskih odnosa i protežnosti, razlikovanje četiriju oblika iskazivanja emocija:

- 1) izravno imenovanje (Karnarutić: *Turci nas se boje, sam nas se car boji*);
- 2) perifrastično označavanje nekim metaforičkim izrazom (Karnarutić: *kakono gladan vuk da mori, da kolje*) ili upućivanjem na emocionalnu reakciju (Sasin: *njeki u rijeku prešno skaču*);
- 3) opisivanje, tj. duži osamostaljeni motiv koji može i ne mora sadržavati izravne označitelje predočene emocije;

¹⁴ Usp. Doležel 1998: 145–152.

4) prešućivanje ili zamjena drugom, “prikladnijom” emocijom. To je, naravno, i mjesto najvećeg interpretacijskog rizika, tj. mogućnosti klizanja interpretacije u insinuaciju.

1.4. Nomenklatura izravnog imenovanja

Prije prikaza rezultata analize uputit ćemo na nomenklaturu izravnog imenovanja emocija, i to u četveročlanom nizu autosemantičkih riječi (imenica, glagol, pridjev, prilog) istog korijenskog morfema. Srdžba se tako može izravno označiti s pet pojmova:

- srdžba, srditi se, srdit, srdito
- jed, jediti se, jêdan (jedovit, jedovan), jedovito (csl. *ěďb* – ‘otrov’)
- ljutnja, ljutiti se, ljut(it), ljut(it)o
- gnjev, gnjeviti se, gnjevan, gnjevno
- bijes, bjesnjeti, bijesan, bijesno (csl. *běsnovati se, běsněti* – ‘biti opsjednut zlim duhom’).

Važno je napomenuti da čitava nomenklatura za srdžbu postoji i u srednjovjekovnoj jezičnoj baštini i danas (tek *jed* ima nešto izraženije arhaične crte) te da pojmovi funkcioniraju kao sinonimi. Ipak, srdžbi se daje prednost jer ju je ona stekla kao civilizacijski pojam u jezičnoj tradiciji kojoj pripadaju ovdje analizirani epski tekstovi – njome se prevodi početna riječ Homerove *Ilijade* (*μῆνις*, akuzativ od *μῆνις*), ona je jedan od sedam smrtnih grijeha u kršćanskom vjeronauku.¹⁵

Označiteljski potencijal straha obuhvaćaju četiri pojma:

- strah, strahovati, strašljiv, strašljivo
- božazan, božati se, božajljiv, božajljivo
- plašljivost, plašiti se, plašljiv, plašljivo
- prepasti se¹⁶

I ti pojmovi dolaze iz slavenske jezično-književne starine, i njih obilježuje sinonimijska povezanost. Semantičkom polju straha trebalo bi još pridodati i niz *predanje, predati, predav*, arhaizme koji ne pripadaju suvremenom jezičnom standardu, a od kojih je posebno glagolski oblik bio razmjerno čest u starih pisaca.

¹⁵ O razlici srdžbe kao emocije i kao grijeha v. Grmača 2010 (posebno bilješke 35 i 38 s uputama na daljnju literaturu).

¹⁶ Oblik *prepast* u značenju *strah* nije zabilježen u V. Anić, *Veliki rječnik hrvatskog jezika* (Zagreb: Novi Liber, 2003), ali jest, i to isključivo u ikavskom obliku, u Akademijinu *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, s primjerima iz starih dubrovačkih pjesnika. Oba rječnika ne bilježe ni, inače tvorbeno moguće, oblike *prepadnut, prepadnuto*.

2. Analiza epskog korpusa

2.1. Iskazivanje i poimanje srdžbe

2.1.1. Izravno imenovanje srdžbe

Rezultate ovog dijela analize prikazat ćemo prema pet već izdvojenih pojmova, upućujući na sve pojavnice u analiziranom korpusu. Svi pojavni oblici ispisani su u kurzivu s lijeve strane, a njima se pridružuju naslovi epskih tekstova i kratica koja povezuje iskazni subjekt i objekt, a zatim se u zagradi navode mjesta svih pojavnica, i to tako da rimski broj označava redni broj pjevanja u dvama dužim epskim djelima, a arapski ukupan redni broj stiha, dok se za anonimne epske pjesme navodi samo redni broj stiha. Iznimka je kajkavska *Pjesma o Sigetu*, koja je objavljena bez numeracije stihova, pa se za nju, na uobičajen način, označava broj stranice. Radi potpunijeg informiranja često se – u navodnim znakovima, prije oznake mjesta u tekstu – navodi najbliži kontekst određene pojavnice (najčešće čitav stih, rjeđe sintagma ili članak stiha). Ponekad se, poslije oznake mjesta u tekstu i bez znakova navođenja, preciznije upućuje na objekt iskazivanja. Dijalektalne varijante temeljnog pojavnog oblika navode se u kurzivu, prije uputa na mjesta pojavnica u tekstu.

Srditost

- *srdit* – *Vazetje*, PoT (I, 89, sultanov konj); KoT (III, 622, turski car); *Govorenje od vojske od Janoka*, PoT (*kakono sarditi vuci*, 188);
- *srditi se* – *Pisam od Malte*, PoT (391);
- *rasrditi se* – *Govorenje od vojske do Janoka*, PoT (236).

Pojam *srditosti* u antiturskoj se epici XVI. stoljeća javlja, dakle, samo u pridjevskom i glagolskom obliku te je uvijek vezan uz Oni-tabor. U Marulićevoj se *Juditi* javlja kompletan niz (*saržba*, (*raz*)*sarditi se*, *sardit*, *sardito*), i to kao atributi Boga i Asiraca. U Gundulićevu *Osmanu* mnoštvo je potvrda, ali nijedna nije vezana uz kršćansku stranu. Isto vrijedi i za Mažuranićevu *Smrt Smail-age Čengića*. U Vetranovićevu pjesničkom opusu prevladava stilski ekspresivniji niz *zlosrdje*, *zlosrditi*, *zlosrd(an)*, *zlosrdo*, dok su ostali oblici istog pojma (*srda*, *srdžba* / *rasrda*, *rasrdžba*, *rasrđe* i *rasrditi*) znatno rjeđi.

Jed

- *jid* – *Vazetje*, PoT (*skoči jid i tako g' opoji*, III, 573; *u njem vare jidi*, *znoji mu se toče*, III, 797); ToT (*skaž' jim moj jid žestok*, IV, 840);
- *izjidati se* – *Vazetje*, ToT (*jer se vas izjidam*, III, 809).

Izravno imenovanje pojmom *jed* u usporedbi s pojmom *srdžbe* ima znatno manju distribuciju: u antiturskoj epici XVI. stoljeća javlja se samo u Karnarutićevu *Vazetju*, Marulićeva *Judita* ima samo jednu pojavnicu (*jidovati*), kao i Mažuranićev *Smail-aga*, dok je u Gundulićevim stihovima *Osmana* tek nekoliko potvrda oblika *ijed*. Pojam izostaje i u, inače golemom, Vetranovićevu pjesničkom opusu. Ono što povezuje prva dva pojma iz značenjskog polja *srdžbe* jest jednostrana distribucija – i pojam *jed* vezuje se samo uz likove Oni-tabora (Nabukodonosora, Turke u *Vazetju* i *Osmanu*, uz *Smail-agu*).

Ljutnja

– *ljut* – *Vazetje*, PoK (*kako ljut osinac*, IV, 1001).

Pojam *ljutnje* u antiturskoj se epici XVI. stoljeća pojavljuje samo jednom, i to kao jedini slučaj izravnog imenovanja *srdžbe* vezanog za likove Mi-tabora (kršćana) – njime se atribuiraju Lovrinac Jurinić, inače povijesno potvrđeni, poginuli branitelj Sigeta, koji pri posljednjem očajničkom jurišu ugarskih vojnika na turske napadače nosi zastavu pred svojim suborcima. U pridjevskom se obliku taj pojam nešto češće javlja u *Juditi*, gdje se uvijek vezuje uz napadače (Nabukodonosora i Oloferna). Dosta je potvrda u Gundulićevu *Osmanu*, uglavnom u atributivnom obliku uz apstraktne imenice (*ljuti boj*, *ljuta rana* i sl.), nekoliko puta i uz animalnu metaforu *zmaj* kao oznaku Osmanlija. (I kod Vetranovića pridjev *ljut*, još češće u ekspresivnijem obliku *priljut*, dolazi samo uz opće i apstraktne imenice.) Uglavnom, Gundulić, kao i Mažuranić u *Smail-agi*, nikada ne vezuje pojam *ljutnje* uz likove Mi-tabora.

Gnjev

Pojavnice pojma *gnjev* izostaju u antiturskoj epici XVI. stoljeća. Drukčije je u kanonskim epskim djelima s kojima se uspoređuje temeljni istraživački korpus – u *Juditi* se taj pojam javlja u imeničkom i pridjevskom obliku, a vezuje se uz Oloferna, Boga (*Božji gnjiv*) i biblijskog Samsona; u *Osmanu* se jedna potvrda vezuje uz Krunoslavlu (*plemeniti gniv*, V, 227), a sve ostale, pri čemu se miješaju ikavski i ijekavski oblici (*gniv*, *gnjev*), vezane su, kao i u Mažuranićevu *Smail-agi*, uz tursku stranu. Pojam se javlja i u Hektorovićevu *Ribanju*, ali samo u dvjema bugaršticama, i to u glagolskom obliku *razgn(j)ivati se* (*negli su se razgnivala i mnogo se sapsovala*, II, 531; *vele t' se je na njega vojevoda razgnjivao*, II, 679). Uglavnom u značenju onostranog gnjeva, Božjeg ili paklenog, taj se pojam, u ikavskom i ijekavskom obliku, javlja i u Vetranovićevu pjesništvu.

Bijes

Ni pojam *bijes* ne ulazi u korpus izravnog imenovanja srdžbe u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća. U *Juditi* je tek jedna potvrda vezana uz Nabukodonosora (*kakono bisan pas*), dok je u *Osmanu* i *Smail-agi* dosta pojavnica, koje se uvijek vezuju uz likove Oni-tabora. U Vetranovićevu političkom pjesništvu nekoliko se puta pojavljuje pojam bijesa, uvijek kao oznaka Oni-tabora ili predmeta kritike lirskog subjekta: kao atribut u animalnoj metafori za Osmanlije (*bijesan lav*, *bijesni drokun*) i Francuze (*kokotov plahi bijes*), kao ključna riječ raspoloženja Italije zahvaćene ratom (*manen bijes*) te, aksiološki najdrastičnije, pri označavanju karaktera Peraštana (*bijesna čud pasjega narava*).

2.1.2. Perifrastično označavanje srdžbe (metaforom)

Na perifrastičan, neizravan način srdžba se u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća označava animalnim metaforama: vuk, pas, medvjed ('stršljen'). One se ponekad povezuju u sintagme s doslovnim oznakama (u već navedenim potvrdama *ljut osinac* u *Vazetju* i *sardit vuk* u *Govorenje od vojske od Janoka*). Evo i ostalih pet potvrda, od kojih dvije sadrže i upute na gestikularno iskazivanje emocija (cerenje, zavrtnanje očima):

- *gladan vuk* – *Vazetje*, PoT (*kakono gladan vuk da mori, da kolje*, I, 198); *Pisam od Malte*, PoT (*kako gladni vuci rove*¹⁷, 357);
- *pas* – *Vazetje*, KoT (*pas ki nam zubi cire*, III, 706; *pasja strv*, III, 761);
- *medvid* – *Pisam od Malte*, PoT (*Ja očima zavrćati / kako medvid ja mrnjati*, 51–52, sultan).

Perifrastično označavanje srdžbe animalnim metaforama nije, dakle, otkrilo ništa novo u aksiološkom ustroju analiziranih tekstova – u svih pet "čistih" slučajeva srdžba je pripisana likovima Oni-tabora.

2.1.3. Opisivanje srdžbe

U analiziranom se korpusu mogu izdvojiti tek tri osamostaljena opisa (motiva) srdžbe, i to samo u dvama dužim epskim djelima. Navest ćemo ih u cijelosti i kratko komentirati. Zbog ekonomičnosti stihovi se nižu kontinuirano, odvojeni kosom crtom. Ključne se riječi i sintagme, koje signaliziraju tematsku zaokupljenost srdžbom, označavaju masnim slovima.

Prvi se primjer nalazi na kraju III. pjevanja *Vazetja Sigeta gada* i u nje-mu je prikazana srdžba starog sultana, izazvana dugotrajnim neuspješnim napadima njegove vojske na ugarsku utvrdu:

¹⁷ Vjerojatno u značenju *zavijati*, v. *rovenje* u Akademijinu *Rječniku*.

U misli privaren svaršiti boja stvar, / a v sarcu udaren žalostju buduć car, / takov ga zgriza čarv, da smart k njemu plazi, / gdi toka turska karv po polju se gazi. / U njem vare jidi, znoji mu se toče, / gdi segetski zidi tom karvju se moče. / Sokolović-bašu zvav, prid njim gdi stoji: / “Ti znaš gorku čašu koja me sad poji! / A čaša ova jest da ta sigetska zloć, / mnim, da će s mista stest svu moju velu moć, / blago moje hazne sve da mi rasaka / i moju karv lazne, haj srićo opaka! / Barzo, barzo! Ne stoj, ne budi lin ni tih! / Znesi buzdohan moj, njim k zidu tiraj svih, / na Siget navalí, jagmi ga i mori, / ognjen ga popali, svega ga razori! / Već prid mnom stat nemoj, jer se vas izjidam, / barzo svaršiti poj ča ti zapovidam, / neka toti grad moj stanova sazidam!” (Vazetje, III, 793–811)

Valja primijetiti da motiv otvara izravno upućivanje na drugu emociju – tugu (žalost) – da bi se dalje varirali samo izrazi srdžbe, i to u svim mogućim modalitetima: izravnim imenovanjem (*jid, izjidati*), upućivanjem na somatsku reakciju (*znoji mu se toče*), metaforičkim izrazima (*zgriza čarv, gorka čaša*). Narativna je funkcija sultanove srdžbe poticanje napadača na završni osvajački čin.

Drugi primjer dolazi iz sljedećeg pjevanja istog epskog djela, a riječ je o već spominjanom jedinom slučaju vezivanja motiva srdžbe uz Mi-tabor. Jurinićeva je srdžba emocionalni pokretač završnog, očajničkog samoubilačko-osvetničkog juriša branitelja Sigeta:

Jurinić Lovrinac, kino se zoviše / kako ljut osinac prid njimi grediše, / zavstavu noseći cesara slavnoga, / a Boga moleći na cara davnoga, / želeć k njemu priti tere ga ubiti, / sarce mu izdriti i karvi mu piti. (Vazetje, IV, 1000–1005)

Treći motiv srdžbe, iz prvog pjevanja Sasinovih *Razboja od Turaka*, zapravo je opis reakcije majke Mehmet-bega na vijest da joj je sin poginuo u bitci kod Siska:

Mehmet-bega tužna mati, / grozno poče tuj plakati, / k caru pođe raskosana, / i obeća caru dati / iz svo`e hazne srebra i zlata, / dobrih talar i dukata, / da veliku vojsku plati, / i da pošlje na krajinu / s Begljer-begom Sinan-pašu, / i da hara vojsku našu, / gdje Mehmet, sin nje poginu. / A pak čini postaviti / u tamnicu poklisara, / koji bješe od česara / došao za mir učiniti. (Razboji od Turaka, I, 128–142)

Slično kao i u prvom primjeru, i ovdje se motiv srdžbe otvara upućivanjem na tugu – izravnim imenovanjem, somatskom reakcijom (plač) i simptomatičnim detaljem vanjštine lika (raspuštena, neuredno rasuta kosa kao izraz žalovanja).¹⁸ No, sve što slijedi u toj narativnoj sekvenci, planovi i postupci žalosne žene, može se tumačiti samo kao posljedica osvetničke srdžbe.

¹⁸ Svi primjeri koje uz natuknicu *raskosati* navodi Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* dolaze iz stare dubrovačke književnosti i vezani su uz motive iskazivanja žalosti žena.

2.1.4. Jedan granični slučaj – agonija kralja Ludovika

Već su prethodni primjeri dali naslutiti kako epsko prikazivanje srdžbe, kad je riječ o nešto dužim narativnim sekvencama, ne izolira tu emociju, već je uklapa u složenije emocionalno stanje. Primjer koji slijedi odlazi još korak dalje – u njemu se “prirodna srdžba”, iz razloga koji se smiju nazvati religioznima, jednostavno dokida, tj. zamjenjuje drugom emocijom. U epskoj pjesmi *Razboj i tužba kralja ugarskoga* ovako se prikazuje mohačka agonija mladog ugarskog kralja Ludovika:

Bože, ako meni grih neće toj biti / i protiv tebe ni, hoću govoriti, / da bi misto, na kom Milan jest, propalo, / i da bi sunce zrakom već ga ne obasjalo / i da bi ga vreme ni jedno već ne bilo, / da bi mu se ime na svitu zabilo, / da bi njega miri s kastili propali, / cić kog' u nemiri mnozi su upali, / odvrši krstjane, da pomoći nete / obraniti mene ni sve vire svete! / Da bi konje sve njih jur smrt umorila / i oružje još tih sve rja izjila, / krstjanom nevoljnim koji krv proliju / i žalosti mnogim brez pravde zadiju, / ki bi mogli meni pomoć velu dati / i pogane meni pomoći prognati. / Ča prokleti htiše Krstjane robiti, / kad potriba biše za viru se biti? / Proklete sve puške i lumbarde bile / od ognja da bi se na kuse razbile, / kojimi pogridih, verne htiše biti, / na križ hoti za nas Isukrst umriti; / ter svi skupno da bi za viru se bili, / tolik rasap ne bi krstjanski vidili. / Zač pomoći kad ni ko bi drugu dao, / jest govor pismeni, daj i samu, jao, / kraljevstvu mojemu car jest dodijao, / a spravlja vašemu jao i prijao. / Meni je jur blagdan, a vam jest navečer, / kupiv čašu oni dan, a vas čeka čemer. / Jer ča u mojemu kraljevstvu vidite, / gospodstvu vašemu tako se nadijte, / zač Isus govori, ki nam je dal viru, / da kako tko miri, taku t' primi miru. / Vi ste mi nebogu krivo odmirili, / i u toj vi bogu jeste sagrišili: / bog kastiga zalih i svit vodom pobi, / bog im se da za grih i ovi pogubi. / Zato ću sad za vas bogu se moliti, / jer se bojim danas z dušom se diliti. / O Bože, prokletstvo moje ne usliši, / da svi njih gospodstvo milostno utiši, / skupi sve krstjane tere njih umiri, / da se svak ustane pomoć dati viri! (Razboj i tužba kralja ugarskoga, 259–302)

Sam, napušten od svih, s turskom potjerom iza sebe i živim blatom ispred sebe, Ludovik krivnju za vlastitu pogibelj i pogibelj svog kraljevstva vidi u međukršćanskim sukobima, pa srdžbu usmjerenu na svoju, kršćansku stranu, iskazuje proklinjanjem mjesta koje simbolizira suvremeni međukršćanski rat (Milano) i oružja koje u tom ratu sudjeluje, a sukobljenim stranama predviđa/priželjkuje sudbinu sličnu svojoj. Ipak, ideja kršćanskog zajedništva u obrani vjere od “pogana” nadjačava pravedni gnjev – kralj povlači prokletstvo, pa u završnom dijelu pjesme ponovno dominira tuga, osjećaj koji je proživljavao i veći dio ostatka pjesme, osobito tematizaciju odnosa mladog kralja i njegove majke-udovice.

2.1.5. Poimanje srdžbe u hrvatskoj antiturskoj epici 16. stoljeća

Srdžba, motiv kojim započinje europska epska tradicija – doduše, u djelu koje za razliku od onog što će uslijediti poslije Homerovih epova, ne poznaje aksiološko favoriziranje jedne od dviju sukobljenih strana – ne izostaje ni u hrvatskoj antiturskoj epici 16. stoljeća. S obzirom na tematsku zaokupljenost tog epskog diskurza kolektivnim, ratnim sukobima, ta se konstatacija s gledišta “zdravog razuma” ili “realističkog pogleda na svijet” čini banalnom. Iz istog idejnog rakursa ne može se, međutim, činiti samorazumljivim uvid kako je srdžba u hrvatskoj antiturskoj epici (ali i u srednjovjekovnoj književnoj tradiciji, Marulićevoj *Juditi*, Gundulićevu *Osmanu* i Mažuranićevu *Smail-agi*) gotovo isključivo atribut drugoga. Zaključak S. Greenblatta o renesansnom ateizmu kao pojavi koju suvremenici doživljavaju dijelom realnog svijeta, ali uvijek samo kao tuđe obilježje,¹⁹ uz ponešto nužnog historičarskog opreza mogao bi se prenijeti i na srdžbu ovdje analiziranih epskih djela. Ako nam se pak to očigledno prkošenje zakonu vjerojatnosti, prema kojemu bi jedna “prirodna emocija” u stanju otvorenog kolektivnog sukoba trebala biti relativno ravnomjerno distribuirana, ipak doima očekivanim, to samo znači da se u naš horizont očekivanja uplela svojevrсна *interpretatio christiana*, odnosno shvaćanje kako je srdžba istodobno Božji privilegij i ljudski grijeh. Potiskivanje srdžbe u situacijama u kojima bi ona bila prikladna emocionalna reakcija može se ostvariti njezinim prešućivanjem (što je nedokazivo), negiranjem ili zamjenom drugom prikladnom, ali i prihvatljivom emocijom, ovdje tugom. Ideološkom negiranjem srdžbe odgovara otvoreno isticanje blagosti kao njezine suprotnosti, pa nije neobično što Karnarutićev pripovjedač za Nikolu Sigetskog tvrdi *da biše mnogo blag* (II, 518) te da u izravnom obraćanju svom vojnom zapovjedniku to potvrđuju i branitelji Sigeta: *Gospodine blagi i nam dobrostivi* (III, 683).

Dosadašnji zaključci o semantici srdžbe neće se u bitnome promijeniti niti ako analitički pogled usmjerimo na širi svjetovno-epski i pjesničko-politički korpus hrvatske književne kulture XVI. stoljeća. U Hektorovićevu *Ribanju* srdžba je “normalan osjećaj” samo u dvjema bugaršticama, koje se prema cjelini djela odnose kao sekundarni pa i pomalo egzotični žanr. Blaži oblik srdžbe pojavljuje se i u poznatoj epizodi o zaboravljenoj pjesnikovoj čaši, zbog čega se posvađaju dvojica ribara (*vidih velu svadi, ričmi se snitiše*, II, 812), koje zatim smiruje sam pjesnik (*Počeh ja gasiti tiho tuj nezgodu, / ki se imah sarditi i žaliti škodu. / Malo t' me griziše taj škoda takova, / neg ča mi drag biše ki mi ga darova*, II, 821–824). U sljedećem pjevanju, pri nizanju mudrih izreka Nikole i Paskoja, upravo će srdžba na nekoliko mje-

¹⁹ Greenblatt 2007: 165–166.

sta biti predmetom oštra kršćanskog moraliziranja: *Tko god je saržbe pun i zloban se vidi, / sva župa, vas katun njega nenavidi. / Jer kako umiljeni za bit miran truja, / tako ti saržbeni nesklade podbuja* (III, 1429–1432, slično i III, 1269–1272, 1455–1456). U Vetranovićevu političkom pjesništvu srdžba je uglavnom Božje oruđe, kojim se katkad posredno (preko Osmanlija) kažnjava grješno kršćanstvo (*Pjesanca slavi carevoj, Pjesanca u vrijeme od pošljice*). Iskazni subjekt ponekad i sam zaziva Božju srdžbu na kršćane izdajnike, turske pomagače (*Pjesanca moru*), zatim na Mlečane (*Orlača riđanka rečeno u Blatu ribarom*) te posebice na njihove podanike gusare iz Perasta (*Orlača riđanka Peraštu govori*) i Novog (*Orlača riđanka Kotoru govori pronostik*). Uopće, u raspoloženju Vetranovićeve iskaznog subjekta dominira tuga pri tematizaciji šire europske političke situacije (međukršćanski sukobi u vrijeme širenja Osmanlija), dok su naznake ljutnje izraženije kad razmatra lokalnu politiku.

Simptomatična je i pojava motiva srdžbe u Marulićevoj *Suzani* – Danilova arogancija prema dvojici staraca, i prije nego im je dokazana krivnja, može se također tumačiti kao posredan Božji gnjev, kao “sveta srdžba” protiv ljudske nepravde. Zanimljivije je objašnjenje srdžbe puka, koji u osvetu/kaznu nad pohotnim starcima krivokletnicima ugrađuje i ljutnju na sebe samog jer se dao zavesti na krivi put:

Inih ti savezaše opako rukami / tere jih pognaše bijući nogami; / saržbe vekši plami žežiše bo puka / ner oganj u slami uničen kad buka. / Zato njega ruka toli ljuta biše, / jer od srama skuka da dva svih hiniše; / da dva starca smiše svim pukom voditi, / lažuć kuda htiše krivo svidočiti. (637–644)

Naposljetku, i u Karnarutićevoj stihovanoj pripovijetci o Piramu i Tižbi, djelu u kojem s obzirom na tematiku nema puno mjesta za srdžbu, pjesnik na sličan način kao i u *Vazetju* promeće srditost u blagost, samo ovaj put u “ideološki ispražnjenom”, stilski potenciranom zamišljanju učinaka ženske (Tižbine) ljepote:

Pri njoj bi pokoja našal ki bi trudan, / pri njoj bi ogoja jimal ki bi žudan / i pri njoj bi bludan sardit junak, / k njoj bi blagoćudan vas vik svojih danak. (I, 213–216)

2.2. Iskazivanje i poimanje straha

2.2.1. Izravno imenovanje straha

Raspravu o iskazivanju straha u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća započet ćemo nizanjem svih pojavnica izravnog imenovanja u korpusu analiziranih djela.

Strah

– *strah* – *Vazetje*, PoT (*biše ju zgledat strah*, II, 338; *a vani da straha svoj turačkoj hori*, IV, 1031); PoK (*niti je strah imil*, II, 383); KoK (*nije nas nišće strah*, II, 554; *ni me strah te zloći ka je sad nad nami*; III, 663); *Razboji od Turaka*, PoT (*za gledat ih prem strah biše*, VII, 982).

Riječ *strah* pojavljuje se, dakle, samo u dvama dužim epskim djelima, i to u dvjema prevladavajućim funkcijama (značenja): u isticanju odsutnosti straha u Mi-taboru (kad bi se on trebao očekivati) te u frazi kojom se označavaju nečija snaga i moć koji već pri pogledu na nj izazivaju strah (ovdje je to u obama slučajevima atribut Oni-tabora). U Marulićevoj se *Juditi* pojam *strah* relativno često pojavljuje i vezuje uz oba tabora. I u Gundulićevu je epu to razmjerno česta pojava, no uglavnom vezana uz Turke i Sunčanicu, dok se u Mažuranićevu *Smail-agi* javlja pri isticanju odsutnosti straha kod kršćana, što zlovolji Turke.

Bojati se

– *bojati se* – *Vazetje*, PoT (IV, 873); PoK (*ništor se ne bojeć*, II, 391); KoT (*Turci nas se boje, sam nas se car boji*, III, 666); KoK (*ništor se ne bojte*, II, 553; *ne bojte se smarti*, III, 624; *niti se bojime ščekat toga boja*, III, 686; *ne bojmo se tih pas ki nam zubi cire*, III, 706); ToT (*da me se j' bojal svit*, III, 576; *car koga se svi boje*, IV, 819); *Od Siska grada versi od boja*, PoK (*niedan se ne boi ni straši umriti*, 44); *Boj ili vazetje od Klisa*, PoK (*ništar se ne boji*, 37);

– *uzbojati se* – *Razboj i tužba kralja ugarskoga*, KoT (*zginut se uzboja*, 86, Ludovik o sultanu).

I ovdje su uočljive iste značenjske tendencije kao i u pojmu *strah*; isti-če se odsutnost vlastite bojazni – ona je atribut druge strane i ključna riječ u posrednom označavanju vlastite moći (*da me se j' bojal svit*). Riječi *bojati se* i *bojazan* javljaju se u Marulićevoj *Juditi*, pretežito kao atributi Židova (što svakako obuhvaća i bogobojaznost, odnosno “sveti strah”), no ima i ponešto poveznica uz asirski tabor. Pojam *bojazni* relativno je rijedak u Gundulićevu *Osmanu*, dok je u Mažuranićevu epu vezan uz Turke i Novicu.

Plasljivost

Ni u jednom djelu iz ovdje razmatranog korpusa hrvatske epike XVI. stoljeća, ali ni u Gundulićevu *Osmanu* i Mažuranićevu *Smail-agi* ne javljaju se potvrde pojma *plasljivost*.

Predati

Ta, u hrvatskoj književnoj kulturi ranog novovjekovlja razmjerno česta riječ, ne pojavljuje se u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća, no ima

je u Marulićevoj *Juditi* i Gundulićevu *Osmanu*, a jedna se potvrda nalazi i u *Smail-agi*.

Prepasti se

Dvije potvrde tog glagola, u ikavskom obliku, pojavljuju se u korpusu hrvatske antiturske epike XVI. stoljeća, i to u dvjema kraćim epskim pjesmama, oba puta kao atributi Mi-tabora u govoru pripovjedača: *Od Siska grada versi od boja* (23); *Govorenje od vojske od Janoka* (62). Jednako se često taj glagol pojavljuje i u *Juditi*, a izostaje u *Osmanu* i *Smail-agi*.

U izravnom imenovanju straha u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća izostaju pridjevski oblici, a imensko-glagolska kombinacija *strah – bojati se* ima status standardiziranog načina označavanja straha u poetskom jeziku tog epskog korpusa. Već na razini izravnog imenovanja uočene se neke značenjske tendencije – *strah/bojazan* – priziva se pretežito u funkciji ohrabrenja vlastite strane, negacije vlastita straha, kao posredan način isticanja svoje ili tuđe moći.

2.2.2. Perifraze straha (reakcije na strah)

Prirodna reakcija na strah, osobito u oružanim sukobima na otvorenom, jest bijeg. Nije stoga nimalo čudno što su glagoli kojima se označava bijeg (s bojnog polja) najčešći oblik perifrastičnog upućivanja na strah u ovdje analiziranom korpusu:

- *bježati* – *Razboji od Turaka*, PoT (I, 40, 189, 224; VI, 802, 804); *Razboj i tužba kralja ugarskoga*, KoK (*bižati*, 131, 133, 135, 148, 180, 225); *Pisam od Malte*, PoT (*bižati*, 399, 406);
- *bjegnuti* – *Razboji od Turaka*, PoT (VII, 959);
- *pobjeći* – *Razboji od Turaka*, PoT (III, 450; VII, 961, 1014; IX, 1592); PoK (II, 314); *Od Siska grada versi od boja*, PoT (*pobići*, 53); *Govorenje od vojske od Janoka*, PoK (*pobići*, 63);
- *razbjeći se* – *Razboji od Turaka*, PoT (VII, 956);
- *ubjeći* – *Razboji od Turaka*, PoT (VI, 783);
- *u bige postavljati* – *Razboj i tužba kralja ugarskoga*, KoT (118);
- *uteći* – *Razboji od Turaka*, PoT (I, 163, 166, 227; II, 274; IV, 610, 631; V, 710; IX, 1357); *Od Siska grada versi od boja*, PoT (58); *Govorenje od vojske od Janoka*, PoT (235);
- *skakati u rijeku* – *Razboji od Turaka*, PoT (*skakahu u nesvijes u rijeku svi na vrat*, I, 60; *njeki u rijeku prešno skaču*, VI, 810);
- *pleća obrati* (*Vazetje*, PoT, II, 401); *pleća dati* (*Govorenje od vojske od Janoka*, PoK, 194, 199);

- *sakriti se* – *Vazetje*, PoT (II, 411, 446); *Razboj i tužba kralja ugarskoga*, KoK (236, 237);
- *vratiti se natrag* – *Razboji od Turaka*, PoT (VI, 914–915).

Sve navedene perifrize straha tematološkim se rječnikom mogu označiti kao dinamički (događajni) motivi, za razliku od perifraza srdžbe koje pripadaju klasi statičnih (situacijskih) motiva.²⁰ Kao dio fabularnog, kronološko-uzročno-posljedičnog niza i kao utvrdive povijesne činjenice motivi bijega s bojnog polja doimaju se nužnima u opisu određenih ratnih/povijesnih događaja. Stoga je i očekivana njihova nejednolika distribucija: u tekstovima koji tematiziraju pobjedu Mi-taboru samorazumljivo je bježanje pripadnika Oni-tabora (*Razboji od Turaka*,²¹ *Od Siska grada versi od boja*, *Pisam od Malte*), i obrnuto (*Razboj i tužba kralja ugarskoga*, *Govorenje od vojske od Janoka*). Jednostrana distribucija tog motiva (u Oni-taboru) u najambicioznijem djelu hrvatske antiturske epike XVI. stoljeća, u Karnarutićevu *Vazetju*, nema, međutim, nikakvog realnog opravdanja. Sve u svemu, ako je suditi prema rezultatima analize, bježanje vlastita tabora nije epska tabu-tema, ali jest “neugodna tema”, što je i razumljivo kad je u pitanju korpus tekstova koji djelomice pripada ratno-propagandnom diskursu.

U krug neizravnih, perifrastičnih upućivanja na strah ulaze i motivi drugih psihosomatskih reakcija (plač, jauci i sl.) te neki uzvici i zazi- vi pomoći:

- *jaukati* – *Razboji od Turaka*, PoT (I, 67, 197);
- *kričati* – *Pjesma o Sigetu*, PoT (str. 218);
- *plakati* – *Razboji od Turaka*, PoT (*ljuto plaču*, VI, 809); *Razboj i tužba kralja ugarskoga*, KoK (*a za gorkost veću, puk skubuć se plače*, 66);
- *tko plače, tko huka* – *Razboji od Turaka*, PoT (I, 68, 196; VI, 803);
- *medec!*²² *pomagaj!* (*Razboji od Turaka*, PoT I, 64); *Medet! Medet! Turci zove* (*Pisam od Malte*, PoT, 356);
- *ojme* – *Razboj i tužba kralja ugarskoga* (*ojme, kad još vidih stan- darde slomiti*, KoK, *Ludovik o sebi samom*, 143);
- *ajme meni* – *Boj ili vazetje od Klisa*, PoK (154);
- *jao* – *Razboj i tužba kralja ugarskoga*, KoK (248);
- *pomuiluj nas Bože!* – *Boj ili vazetje od Klisa*, PoK (54).

²⁰ Usp. Wolpers 1993: 1985; Tomaševski 1998: 16.

²¹ Samo se u posljednjem, devetom “razboju” prikazuje kršćanski poraz – tursko osvajanje Győra (kod Sasina Čavarin), a aluzije na moguću izdaju u kršćanskom taboru javlja- ju se i u sedmom “razboju”.

²² “medet – avaj! pomagaj! upomoć!” (v. u rječniku *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* Abdulaha Škaljića, Svjetlost: Sarajevo, 1989, str. 451).

Uvidi o jednostranoj distribuciji motiva straha i ovdje su se jednako potvrdili: u *Razbojima od Turaka* i *Pismi od Malte* pripisani su isključivo Oni-taboru (u samo jednoj potvrdi i u kajkavskoj *Pjesmi o Sigetu*), a u *Razboju i tužbi kralja ugarskoga* te u *Boju ili vazetju od Klisa* Mi-taboru.

2.2.3. Opisivanje straha

U distribuciji straha u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća ništa se neće promijeniti ni na trećoj razini iskazivanja – u razmjerno dužim motivima (opisima).

U Karnarutićevu se *Vazetju Sigeta grada* pojavljuje tek jedan osamostaljeni motiv straha, odnosno paničnog vojnog meteža, i to u drugom pjevanju pri opisu iznenadnog kršćanskog napada noću na utaborenu prethodnicu osmanske vojske:

Tomu kopus pade, ta čingriju varže, / ta konja popade, tomu se otarže, / ta sablju polati da čini ča more, / ta pleća obrati bižeć zlo ter gore. / Tomu glava hvarkne kad sabljom udare, / toga kopje barkne, toga konj potare. / Toga ta poteže, zgrabiv k zemlji varže / i primohši sveže ča more najbarže. / Ta harbon udaren leži dušu beruč, / ta z pukše oparen ganut se ni moguć. / Niki ranjen viska ter u blato gazi, / a niki se tiska u tarstje ter plazi. / I beg Taralija, i ranjen i bijen, / kakono gidija sakri se razbijen, / sebi, svomu rodu, jer nima razuma, / sramotu i škodu učini prez uma. (Vazetje, II, 398–413)

U Sasinovim se *Razbojima od Turaka* javlja čak pet dužih, odnosno narativno osamostaljenih, motiva turskog bježanja. Navest ćemo vjerojatno najreprezentativniji primjer, odnosno najbogatiji ključnim izrazima izravnog upućivanja na strah:

Tuj da vidiš, treska i buka, / i urnebes koji bješe, / gdje prid našijem Turci bježe, / a tko ranjen plače i huka, / tko bez konja ranjen bježi, / vas u krvi tko umira, / a tko rane ljute utira, / tko u krvi ranjen leži. / Do nebesa tuj prah leti, / a tuj neki ljuto plaču, / neki u rijeku prešno skaču, / nije vas taj boj moć izrijeti. (Razboji od Turaka, VI, 800–811; slično i I, 39–46, 187–198; IV, 617–623; VII, 956–961)

Razmjerno veličini teksta, najviše stihova koji tematiziraju strah Mi-tabora zasigurno se nalazi u anonimnoj epskoj pjesmi *Razboj i tužba kralja ugarskoga*. Kralj Ludovik najprije opisuje strah svojih vojnika:

Mnogi me zovihu, uzdvignuši glase, / a plačuć skubihu bradu tere vlase: / Pomoz', pomoz' kralju, kralju gospodine, / ter vojsku ti tvoju ne daj da izgine. (153–156)

Opsežniji je kraljev opis vlastita straha. Usto, po svojoj stilskoj jednostavnosti, motivskoj originalnosti i uvjerljivosti, zaslužuje i status (dosad neprepoznatog) antologijskog fragmenta hrvatske književne kulture XVI. stoljeća:

Tad se konj poda mnoom odpravi trkati, / a ranan se rukom jah sedla držati, / bižeć obazrih se ter blato prid sobom / priveliko vidih a Turke za sobom. / Misliti jah, ča ću ovde učiniti, / gorak kuda li ću sad s konjem svrniti? / Veliko je blato, plivati ne umim, / za mnoom Turak jato, čekat jih već ne smim. / Tot počeh gorčinom suncu govoriti, / da bi se za goru jur htilo sakriti, / da bi noć mrklinom htila me prikriti, / jeda me nje tminom ne budu viditi. / O zemljo, pomoz' me, htij se otvoriti, / daj ti sad primi me, hotij me sakriti! / G zemlji padoh doli, htijah se sakriti, / da bi me ne mogli Turci već zazriti. / Da jur tvrda zemlja svud se nahojaše, / u sebi da kralja sakrit ne mogaše. / Da Turci ne mogu da sam kralj poznati, / da meni nebogu veću žalost dati, / plačna lica zemljom počah posipati / a urehom mojom u grmje metati. / U toj tuzi buduć počeh se boliti, / a krstjane zovuć s plačem govoriti: / Kadi jeste sada, gospodo krstjanska, / da mi pomoć, jao, ne daste danaska? (223–248; slično i 305–312)

Takve se estetske pohvale ne mogu uputiti anonimnom autoru *Govorenja od vojske od Janoka*, koje se doima kao stilski nedotjerana, naknadno formalno versificirana, djelomično ritmizirana pjesma u prozi. No, za analizu stilskog potencijala iskazivanja emocija u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća zanimljiv je i ovaj opis straha u Beču poslije vijesti o osmanskom zauzeću najbliže velike ugarske utvrde Janok (njem. Raab, mađ. Győr):

Sva se zemlja gorko smete, / kada Janok Turci uzeše, / a kad dođe glas u Beč grade, / gospoda se pripadoše, / mnogi iz Beča pobigoše, / zašto stati ne smidoše, / jer se boja'u, da i ne pomore, / da im grad ne obore. / Cesar udri sobom doli / tere suze poče gorko roniti / i vječnjem g[ospodi]nu bogu se pomoli / i vele se pokoreći / reče: g[ospodi]ne bože, / tvoja jakost vele more, / zašto kuću tvoju dade / u turske narode; / pogledaj, g[ospodi]ne, suze naše, / i molitve k tebi primi, / oslobodi grad, Isuse, / o(d) Turak, koi u nj uniđoš. (59–78)

2.2.4. Negiranje straha

Već smo primijetili da se tuga često dodiruje s dvjema emocijama koje su predmet ovog istraživanja. Primjerice, u pjesmi *Razboj i tužba kralja ugarskoga* tuga je dominantan osjećaj, koji nadjačava fabularno motiviranu srdžbu, ali i mjestimice eksplicitno iskazani strah. Uostalom, pjesma je primjer žanra tužbalice, pa to nije neočekivano. Na bliskost straha i tuge upućuje i plač, koji smo ovdje uvrstili u psihosomatske reakcije na strah.

Ipak, najradikalnije negiranje straha na djelu je u ovdje dosad malo spominjanoj kajkavskoj *Pjesmi o Sigetu*. Doduše, i u toj je pjesmi *žalost* jedna od ključnih riječi; ona označava emocionalni smisao prikazanog događaja, primjerice u stihovima pri početku pjesme: *Dobra mâ gospoda, do konca poslušajte / velike žalosti, prevelika kvara* (str. 217). No, na nižoj semantičkoj razini, u prikazu borbe dviju sukobljenih i – prema objektivnim kriterijima vojne snage – neravnopravnih strana, u situacijama u kojima bi strah bio logična emocionalna reakcija, nastupa veselje! Najprije pripovjedač za Zrinskog tvrdi kako *veselo čeka Cara Solimana* (str. 211), a nešto kasnije, u bezizlaznoj situaciji, kako *veselo čekaše / te svoje smrti* (str. 219), da bi neposredno zatim i sam Zrinski pozvao suborce u govoru pred završni okršaj: *veselo čekajmo mi te naše smrti (...) ne žalostimo se, neg veseli poidimo (...); veselo na sable pojdimo* (str. 220). Nije, naravno riječ o mazoizmu, nego o perifrazi hrabrosti, koja se na mnogim mjestima i eksplicitno iskazuje pridjevom/prilogom *batriv(o)* – u prostoru pripovjedačeva glasa pet se puta vezuje uz kršćansku stranu, samo jednom uz tursku.

2.2.5. Poimanje straha u hrvatskoj antiturskoj epici 16. stoljeća

U aksiološkom se ustroju epskog pjesničkog diskurza koji pristrano tematizira ratne sukobe očekuje negativno vrednovanje straha. Naša je analiza tu pretpostavku većim dijelom potvrdila. Naime, na razini izravnog imenovanja strah se najčešće priziva kako bi se negirala njegova prisutnost na vlastitoj strani, rjeđe kako bi se istaknulo emocionalno stanje protivnika. U perifrastičnom označavanju straha, odnosno pri iskazivanju reakcija na strah, uočljiva je obostrana distribucija, djelomice uvjetovana izborom teme (Sasin). Kad se u obzir uzmu sve tri analitičke razine iskazivanja straha (izravno, neizravno, opisno) u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća, smije se zaključiti da se u Karnarutićevu i Sasinovu epu te u anonimnoj *Pismi od Malte* strah uglavnom pripisuje Oni-taboru, dok se u dijelu anonimnih epskih pjesama naglašeno tematizira strah Mi-tabora (*Razboj i tužba kralja ugarskoga, Govorenje od vojske od Janoka, Boj ili vazetje od Klisa*).

Kao što se umjesto nepoćudne srdžbe u Kanarutićevu *Vazetju*, kao atribut kršćanskog junaka, pojavila njezina suprotnost – blagost, očekivano je da će se umjesto nelagodnog straha, kao atribut Mi-tabora, pojaviti njegova suprotnost – hrabrost. Ni to očekivanje nije iznevjereno. Oznake hrabrosti (*hrabar, hrabren, smić, hrabro*) u prostoru pripovjedačeva govora u Karnarutićevu se *Vazetju* sedam puta pripisuju Mi-taboru, a samo jednom Oni-taboru; u govoru Sasinove Vile odnos je još drastičniji (10:0), hrabrost se ne pripisuje protivniku ni u *Razboju i tužbi kraja ugarskoga* (2:0), niti u *Boju ili vazetju od Klisa* (1:0), a na sličan nerazmjer u kajkavskoj *Pjesmi o Sigetu* (5:1) već je upozoreno.

3. Zaključak i daljnji istraživački vidici

U tekstu je relativno detaljno prikazan emocionalni vokabular za srdžbu i strah u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća, a iznijeti su i zaključci o poimanju tih emocija u analiziranom epskom korpusu, uz komparativne poglede na druga istodobna relevantna djela svjetovne i biblijske epike te političkog pjesništva, kao i na dva kanonska epska djela o kršćansko-turskim sukobima kasnijih razdoblja. Komparativni istraživački materijal uputio je na neke izražajno-stilske razlike u odnosu na osnovni korpus analize, ali nije donio nikakvih bitnih promjena u poimanju srdžbe i straha. Srdžba je uvijek shvaćena kao legitimno oružje onostranog autoriteta i kao ljudski grijeh, a time i kao atribut koji je zamisliv samo za drugu stranu, za protivnika, za Oni-tabor. I ta se ljudska srdžba može katkad zamisliti kao posredni izraz božanske srdžbe (primjerice, u Vetranovićevu političkom pjesništvu). Poimanje straha ipak nije tako jednostrano. U dužim i ambicioznijim epskim djelima (Vetranović, Sasin, *Pisam od Malte*) uočava se tabuiranje vlastita straha, pojava koju Delumeau smatra sveprisutnom u zapadnoeuropskom ranom novom vijeku.²³ No, pjesnički produkti u kojima se zamjećuju propagandne funkcije i pučki stil, tekstovi koje bismo lako svrstali pod rubriku popularne kulture i kojih bi zasigurno bilo daleko više na hrvatskom prostoru da je na njemu kojim slučajem bilo više tiskarske industrije, slobodnije manipuliraju strahom vlastite strane – on je logična posljedica ljudske/povijesne nepravde (protivnikove okrutnosti ili izdaje u vlastitom taboru) koju ne treba prešućivati (*Razboj i tužba kralja ugarskoga, Govorenje od vojske od Janoka, Boj ili vazetje od Klisa*). U svojevrsnom dubinskom poimanju polazne povijesne situacije (koje nipošto nije samorazumljivo!) u hrvatskoj antiturskoj epici XVI. stoljeća, ali i u antiturskom ranonovovjekovnom diskurzu uopće, stoji ideja o nepomirljivom sukobu vjera/civilizacija, pri kojem je već i pasivnost na kršćanskoj strani, a kamoli neki oblik suradnje s Osmanlijama, čin izdaje. Frustrirajuća stvarnost koja je prepuna kako osmanskih pobjeda, tako i “kršćanskih izdaja” legitimira tugu kao temeljni, prikladni i prihvatljivi osjećaj. Analiza antiturske epike XVI. stoljeća pokazala je kako tuga često zamjenjuje “nedopuštenu” srdžbu i “nelagodni” strah.

Brzopleto zaključivanje prema načelu *pars pro toto* lako bi dosad rečeno prenijelo na cjelokupnu (hrvatsku) renesansnu književnu kulturu te pretpostavilo posvemašnju drugost renesanse (i ranog novovjekovlja) kad je u pitanju “politika emocija”. Doduše, njezin bi se antipod vjerojatno tražio

²³ Delimo 1987: 5–15.

u modernim totalitarnim društvima sklonijima “pravednoj” srdžbi, nego tuži i strahu kao osjećaju “inferiornih”. U drugoj varijanti istog “svijeta bez Boga”, onaj liberalnoj, zasigurno bi se vidjela tržišna vrijednost i legitimnost svih triju emocija, pri čemu je u usporedbi s renesansom, opet najvažnija “rehabilitacija” srdžbe. Takvi zaključci možda i ne bi bili pogrešni ako bi se dopustio izrazito visok stupanj generalizacije.

No, istraživački subjekt koji se ne libi potrage za izražajnim nijansama, odnosno koji respektira snagu označitelja, lako će postaviti i drukčiju hipotezu – da je “politika emocija” u hrvatskoj antiturskoj epici i svim ovdje analiziranim epskim djelima samo posljedica “poetike žanrovskih konvencija” koje, s više ili manje sukladnosti s aktualnim povijesnim svijetom, vladaju u zapadnoeuropskoj kršćanskoj epici od njezinih početaka do XIX. stoljeća. Tu hipotezu o poetici žanra koja prkosi duhu vremena nije teško provjeriti. Dovoljno je zapitati se postoji li onda, primjerice u hrvatskoj književnoj kulturi XVI. stoljeća, i neki drugi žanr koji ima bitno drukčiju poetiku/politiku emocija. Pitanje možemo suziti na, kako je analiza pokazala, ideološki potentniju emociju srdžbe. Najprije treba primijetiti kako je (sporedni) motiv srdžbe moguć u svakom tipu književnog diskurza (Džore Držić: *Gorki gnjiv ki m’ prsi pripuni želin’ja, / ter ih svoj vik mrzi cić trudna živin’ja*). No, žanr XVI. stoljeća u kojemu srdžba ima posebno mjesto u dubinskoj semantici svakako su tragedije (M. Držić, *Hekuba*; S. Gučetić Bendevišević, *Dalida*; F. Lukarević, *Atamante*; M. Bunić Babulinović, *Jokasta*; D. Zlatarić, *Elektra*). Za precizan odgovor na postavljeno pitanje valjalo bi pet dubrovačkih prijevoda/preradbi talijanskih i antičkih dramatičara analizirati na sličan način na koji je ovdje analizirana antiturska epika. Takva analiza, koliko mi je poznato, nije provedena, pa ćemo se zadovoljiti tek općenitim hipotezama i hipotetičkim pitanjima, upućujući na analizu senekijanske poetike u dubrovačkim tragedijama što ju je proveo Leo Rafolt.²⁴ Čini se da ni u renesansnim tragedijama ljudska srdžba nije oslobođena kršćanske etičke aksiologije. U svakom slučaju, tragički gnjevni osvetnici nisu moderni protagonisti hladnokrvnih osveta. Tragički bijes (*furor*) produkt je stanja u kojem subjekt ne upravlja vlastitom svijesti. Usto, taj se afekt često nastavlja na stanje očajničke tuge (*dolor*), čime i ovaj žanr potvrđuje već primijećenu bliskost i konvertibilnost dviju emocija. Ako poimanje srdžbe u antiturskoj epici prihvatimo kao izraz vladajuće/hegemonijske ideologije, ima li poimanje srdžbe u renesansnim tragedijama ikakav subverzivni potencijal? Je li riječ o “integriranoj subverziji”? Ili tematizacija srdžbe i u tragedijama, ma koliko naglašena bila, ne izlazi iz okvira kršćanske etike? Pitanja su to koja se pri kraju rasprave o srdž-

²⁴ Rafolt 2007: 333–368.

bi i strahu o antiturskoj epici čine zanimljivijima od onih na koja se ovdje pokušao dati odgovor. Rasprava se ipak neće prometnuti u monografiju, ali će barem jasno uputiti na nužnost istraživačkih širenja. Naime, emocije o kojima je ovdje bilo riječi mogu, naravno, biti atomistički motivi, tj. atributi pojedinog lika ili skupine. No, one su istodobno i apstraktni analitički koncepti kojima se prodire do dubinske semantike pojedinog teksta, žanra, diskursa, kulture (upravo tim redoslijedom istraživanja!). Ili, pelešovskim rječnikom, srdžba i srah nisu samo pishemske i sociemske nego i ontemske figure.

Citirana literatura

- CORSINI, RAYMOND J. (ur.). 1984. *Encyclopedia of psychology*. New York et al.: John Wiley & sons.
- DELIMO, ŽAN [JEAN DELUMEAU]. 1986. *Greh i strah: stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka*. Prev. Z. Stojanović. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik.
- DELIMO, ŽAN [JEAN DELUMEAU]. 1987. *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka: Opsednuti grad*. Prev. Z. Stojanović. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik. [1. srpsko izdanje: Vrnjačka Banja, 1982.]
- DOLEŽEL, LUBOMÍR. 1998. *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- GREENBLATT, STEPHEN. 2007. Nevidljivi meci: subverzija vlasti u renesansi *Poetika renesansne kulture: novi historizam*. Ur. D. Šporer. Zagreb: Disput, str. 161–186.
- GRMAČA, DOLORES. 2010. Držićevi grijesi u tri prizora. *Marin Držić: 1508–2008. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 5–7. studenoga 2008. u Zagrebu*. Ur. N. Batušić; D. Fališevac. Zagreb: HAZU, str. 247–279.
- KAPETANOVIĆ, AMIR. 2009. Pojmovne metafore za emocije u *Ranjininu zborniku, Rad HAZU* 502. Zagreb, str. 109–121.
- KAZDIN, ALAN E. (ur.). 2000. *Encyclopedia of psychology*. Washington, D. C.: American Psychological Association; Oxford et. al.: Oxford University Press.
- PELEŠ, GAJO. 1989. *Priča i značenje (semantika pripovjednog teksta)*. Zagreb: Naprijed.
- RAFOLT, LEO. 2007. *Melpomenine maske: fenomenologija žanra tragedije u dubrovačkom ranonovovjekovlju*. Zagreb: Disput.
- TOMAŠEVSKI, BORIS. 1998. *Teorija književnosti: tematika*. Prev. J. Užarević. Zagreb: Matica hrvatska.
- WOLPERS, THEODOR. 1993. Motif and Theme as Structural Content Units and Concrete Universals, *The Return of Thematic Criticism*. Ur. W. Sollors. Cambridge, Massachusetts; London: Harvard University Press.
- WOLPERS, THEODOR. 2002. Wege der Göttinger Motiv- und Themen Forschung, *Ergebnisse und Perspektiven der literaturwissenschaftlichen Motiv- und Themenforschung: Bericht über Kolloquien der Kommission für literaturwissenschaftliche Motiv- und Themenforschung 1998–2000*. Ur. Th. Wolpers. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, str. 41–112.

Vrela

- Boj ili Vazetje od Klisa*. 1907. *Građa za povijest književnosti hrvatske V*, str. 71-76. (Ispravci u GzPKH IX/1920, str. 203)
- Govorenje od vojske od Janoka*. 1916. *Građa za povijest književnosti hrvatske VIII*, str. 59-62.
- GUNDULIĆ, IVAN. 1938. *Osman*. U: *Djela Dživa Frana Gundulića*. Stari pisci hrvatski IX. Zagreb: JAZU, str. 389–562.
- HEKTOROVIĆ, PETAR. 1986. *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Priredio J. Vončina. Stari pisci hrvatski, XXXIX. Zagreb: JAZU, str. 37–77.
- KARNARUTIĆ, BARNE. 2002a. Izvarsita ljubav i napokom nemila i nesrićna smart Pirama i Tižbe, *Planine / Petar Zoranić. Djela / Barne Karnarutić. Izabrana djela / Šime Budinić*. Stoljeća hrvatske književnosti. Priredio F. Švelec. Zagreb: Matica hrvatska, str. 261–307.
- KARNARUTIĆ, BARNE. 2002b. Vazetje Sigeta grada, *Planine / Petar Zoranić. Djela / Barne Karnarutić. Izabrana djela / Šime Budinić*. Stoljeća hrvatske književnosti. Priredio F. Švelec. Zagreb: Matica hrvatska, str. 225–257.
- MARULIĆ, MARKO. 1989. *Judita*. Priredio M. Moguš. Split: Književni krug.
- MARULIĆ, MARKO. 1970. *Suzana, Judita, Suzana, pjesme*. Pet stoljeća hrvatske književnosti 4. Priredio I. Slamnig. Zagreb: Matica hrvatska, Zora, str. 105–125.
- MAŽURANIĆ, IVAN. 1979. *Smrt Smail-age Ćengića*. Priredili I. Frangeš i M. Živančević. Zagreb: Liber, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Od Siska grada verši od boja*. 1916. *Građa za povijest književnosti hrvatske VIII*, str. 58–59.
- Pisam od Malte*. 1907. *Građa za povijest književnosti hrvatske V*, str. 55-70. (Ispravci u GzPKH IX/1920, str. 201–203)
- Razboj i tužba kralja ugarskoga*. 1934–1935. *Nastavni vjesnik XLIII*, str. 20–28.
- SASIN, ANTUN BRATOSALJIĆ. 1888. *Razboji od Turaka, Djela Petra Zoranića, Antuna Sasina, Savka Gučetića Bendeviševića*. Stari pisci hrvatski, XVI. Zagreb: JAZU, str. 173–197.
- VETRANIĆ [=VETRANOVIĆ] ČAVČIĆ, MAVRO. 1871. *Pjesme*. Stari pisci hrvatski III. Priredili: V. Jagić, I. A. Kaznačić. Zagreb: JAZU.

Reading anger and fear in the Croatian sixteenth century anti-Turkish epic poetry

The corpus of Croatian sixteenth century anti-Turkish epic poetry consists of two epics whose authorship is known (B. Karnarutić, A. Bratosaljić Sasin) and six anonymous epic poems, all dealing with battles against the Turks, from the Battle of Mohács (1526) to various episodes of the Long War (1593–1606). The analysis focuses on four levels of expression of anger and fear: 1) direct designation; 2) periphrastic/indirect signification; 3) description; 4) concealing or substitution with another emotion. The article provides insight into a part of the emotional vocabulary of the analysed corpus and reflects on the status and significance of the two emotions, not only within Croatian renaissance epic discourse, but within the whole literary culture of the period. According to the Christian epic tradition, anger, as a sin and as God's Weapon, is conceivable only as an attribute of the Other (Turks). This conclusion must be viewed as relative if one takes the renaissance Senecan tragedy (of revenge) into account. The cultural status of fear seems to be less one-sided – in these popular, quasi-propagandistic epic poems, it can also be attributed to the Christian side.

Key words: emotional vocabulary, epic discourse, immanent axiology, thematic criticism, motif.

Ključne riječi: emocionalni vokabular, epski diskurz, imanentna aksiologija, tematologija, motiv.